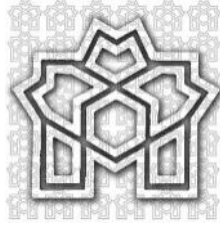

الله الرحمن الرحيم

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه مطالعات فرهنگی

پایان نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی

عنوان:

فرهنگ زیارت

بررسی معناکاوانه کنش زیارت امام رضا(ع) نزد زائران

استاد راهنما:

دکتر ابوتراب طالبی

استاد مشاور:

دکتر محمد تقی کرمی

دانشجو:

الهه براق علی پور

شهریور ۱۳۹۰

«لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُونَكَ فِي الْأَمْرِ
وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ»

ما برای هر امتی پرستشگاهی مقرر کردیم تا به خدا توجه کنند (و آن جا سبب وحدت و انس و الفت آن امت شود) پس (ای رسول) نباید مردم در امر کعبه و قربانگاه و سایر دستورهای الهی با تو به منازعت برخیزند و تو خلق را به سوی خدا دعوت کن که خود به راه راست و هدایت کامل هستی.

(حج، آیه ۶۷)

تقدیر و تشکر

با توجه به اهمیت موضوع برای نگارنده به عنوان دغدغه ای شخصی و بدیع بودن شیوه بحث و کمبود متون و منابع، یاری اساتید و دوستان در انجام این تحقیق بسیار راهگشا بود. از اساتید راهنما و مشاور خود، **دکتر طالبی** و **دکتر گرمی** به سبب راهنمایی و یاری شان از آقای دکتر ذکایی و کاوش کامرانی، به سبب در اختیار گذاردن تجربیاتشان از دوستانم، به سبب بحث ها و گفتگو های موثر با آن ها در باب دین و زیارت از مصاحبه شونده ها، به سبب سهیم کردن من در تجربه شان از مسئولین آستان قدس رضوی و آقای محمد براق علی پور، به سبب همکاری شان از سهراب هیربد بهروز به سبب یاری، مشاوره و همکاری اش سپاس گزارم و قدر شناس....

تقديم به

دوستم، همسوم، سهراب

چکیده

زیارت از نمودهای مذهبی رایجی است که در زندگی بشر همواره حضور داشته و غالباً انسان را به سوی امر قدسی و یا تجلی قدسی، رهنمون بوده است. در معنای زیارت در زبان و فرهنگ های گوناگون اراده و میل دیدار با امری ویژه، یا به تعبیری نامتجانس نهفته است.

هدف این تحقیق، بررسی کنش زیارت و فهم تجربه زیارت از منظر کنشگر، تفهم کنشگران و مفهوم پردازی پیرامون زیارت است؛ که با استفاده از روش تحقیق کیفی و شیوه نظریه مبنایی، به ژرفانگری و معناکاوی این کنش پرداخته است. داده های تحقیق از طریق مصاحبه های عمیق به دست آمده و از روش مشاهده نیز به عنوان تکنیک کمکی استفاده شده است. در این بررسی به مطالعه کنش زیارت از دیدگاه زایران امام رضا(ع) پرداخته شده است.

این تحقیق، برای شناخت و واکاوی کنش زیارت، منظر زایر را انتخاب کرده و از آن جا که زیارت امام رضا(ع) در مشهد مورد نظر بوده است؛ آنگونه که تفکر اسلامی با بینش شیعی، نسبت به زیارت امام می اندیشد، مبنای نظری تحقیق قرار گرفته است.

در این تحقیق، الگوی پارادایمی زیارت با توجه به پدیده محوری حضور در حرم امام رضا(ع) و برقراری نوعی ارتباط، زمینه، شرایط میانجی، شرایط علی، استراتژی های کنش زیارت و پی آمدهای آن بررسی شده است. در نتیجه، طی دست یافتن به مفاهیم و مقولات متعدد از درون داده ها و تجزیه و تحلیل های گسترده با محوریت داده ها، الگوی دینداری ایرانیان به عنوان عاملی مهم در شکل گیری بینش فرد به زیارت و نهایتاً درک وی از زیارت، به دست آمده است. در واقع با تجزیه و تحلیل داده ها، الگویی از دینداری و زیارت در دو دسته کلی و هفت نوع: مکتبی، سنتی، روشنفکرانه، شبه روشنفکرانه، مناسکی، مناسبتی و نوظهور بازشناسی شده اند.

همچنین مفهوم هجرت، در توضیح زیارت امام رضا(ع) نزد ایرانیان؛ به دست آمده است.

واژه های کلیدی: دین، امر قدسی، زیارت، تفکر شیعه، زیارت امام، نظریه مبنایی، دینداری،

هجرت

فهرست مطالب

فصل ۱: کلیات	۱
۱-۱- طرح مساله	۲
۱-۲- هدف تحقیق	۶
۱-۳- ضرورت تحقیق	۶
۱-۴- بیان سوال اصلی تحقیق	۷
۱-۵- پیشینه تحقیق	۷
فصل ۲: چهارچوب مفهومی	۱۷
مقدمه	۱۸
۲-۱- مفهوم دین	۱۸
۲-۱-۱- بررسی مفهوم دین از منظر جامعه شناسی، دین پژوهی و اندیشه اسلامی	۱۸
۲-۲- مفهوم امر قدسی و زیارت	۲۴
۲-۲-۱- مفهوم امر قدسی و زیارت از دیدگاه دین پژوهی	۲۴
۲-۲-۲- امر قدسی و زیارت از منظر جامعه شناسی	۲۶
۲-۲-۳- امر قدسی و زیارت در اندیشه اسلامی	۲۷
۲-۳- بررسی مفهوم زیارت در منابع اسلامی	۲۹
۲-۳-۱- مفهوم زیارت در قرآن	۳۰
۲-۳-۲- بررسی زیارت در سنت نبوی و سیره امامان	۳۲
۲-۳-۳- بررسی زیارت از نگاه اندیشمندان اسلامی	۳۳
۲-۴- آداب زیارت (وارد شدن به مکان مقدس)	۳۶
۲-۴-۱- آداب زیارت امام در اسلام	۳۷

۳۹ فصل ۳: روش تحقیق
۴۰ ۳-۱- روش شناسی
۴۴ ۳-۲- شرح روش تحقیق
۴۴ ۳-۲-۱- مطالعات و مشاهدات اکتشافی
۴۵ ۳-۲-۲- تهیه فهرست سوالات مصاحبه
۴۶ ۳-۲-۳- نمونه گیری
۴۸ ۳-۲-۴- کدگذاری
۴۹ ۳-۲-۴-۱- کدگذاری باز
۴۹ ۳-۲-۴-۲- کدگذاری محوری
۵۱ ۳-۲-۴-۳- کدگذاری انتخابی
۵۲ ۳-۲-۴-۱- خط اصلی داستان
۵۳ ۳-۲-۴-۲- بیان روایت تحلیلی
۵۳ ۳-۲-۴-۳- کشف الگوها
۵۴ ۳-۲-۴-۳- توضیح مقولات محوری (مفهوم پردازی)
۵۶ فصل ۴: بیان یافته ها
۵۷ ۴-۱- الگوی پارادایمی
۵۷ ۴-۱-۱- پدیده محوری
۵۷ ۴-۱-۲- شرایط علی زیارت
۵۸ ۴-۱-۳- زمینه زیارت
۶۰ ۴-۱-۴- شرایط میانجی در زیارت
۶۲ ۴-۱-۵- استراتژی های کنش/کنش متقابل در زیارت

۶۴ پیامد زیارت ۶-۱-۴
۶۶ الگوی دینداری و زیارت ۲-۴
۶۶ دینداری های معرفت بنیاد ۱-۲-۴
۶۷ دینداری مکتبی و زیارت ۱-۱-۲-۴
۶۷ دینداری سنتی و زیارت ۲-۱-۲-۴
۶۷ دینداری روشنفکری (بازاندیشانه) و زیارت ۳-۱-۲-۴
۶۸ دینداری شبه روشنفکری و زیارت ۴-۱-۲-۴
۶۸ دینداری های غیرمعرفت بنیاد ۲-۲-۴
۶۸ دینداری مناسکی و زیارت ۱-۲-۲-۴
۶۹ دینداری مناسبتی و زیارت (پارتی های دینی) ۲-۲-۲-۴
۶۹ دینداری های نوظهور (عرفان های جدید) و زیارت ۳-۲-۲-۴
۷۰ هجرت ۳-۴
۷۲ فصل ۵: نتیجه گیری
۷۳ ۱-۵- خلاصه تحقیق
۷۷ ۳-۵- محدودیتها و مشکلات عمده
۷۷ ۴-۵- پیشنهادات
۷۸ فهرست منابع
۸۱ پیوست

فهرست اشکال

شکل ۴-۱: الگوی پارادایمی (مدل الگویی) ۶۵

شکل ۴-۲: الگوی زیارت و دینداری ۶۶

فصل ۱

کلیات

۱-۱- طرح مساله:

امر قدسی که در شی یا مکان یا زمان تجلی می یابد، همواره موضوعی مهم برای بشر بوده است. می توان گفت که تاریخ ادیان، از ابتدایی ترین ادیان تا پیشرفته ترین آنها، از شمار عظیمی از جلوه ها و تجلیات واقعیت های قدسی تشکیل یافته است (الیاده، ۱۳۸۸، ۶). این تجلی ممکن است در اشیاء معمولی ظهور یابد. مانند سنگ یا درخت، چشمه یا کوه، حیوانات یا گیاهان و یا جلوه ای متعالی یابد. تجلی گاه ها به این دلیل که محل ظهور و نمود امر قدسی هستند، مورد تقدیس و پرستش و زیارت قرار می گیرند. در مفهوم زیارت که به معنای دیدار کردن از چیزی، کسی یا جایی دارای ارزش و اهمیت است، مفهوم امر قدسی نهفته است (انوری، ۱۳۸۱). در زندگی بشر همواره لحظاتی بوده و هست که او به زیارت تجلی گاه های امر قدسی، شتافته است. به این معنا که اغلب در زمان هایی مشخص افراد از دور یا نزدیک به سوی این محل ها می شتابند و مناسکی خاص را طی مراسمی به صورت جمعی یا فردی برگزار می کنند. سنت زیارت در تمام مذاهب از مهمترین آداب مذهبی است و مکان های مقدس همواره جایگاه ویژه ای داشته اند.

زیارت در زندگی ایرانیان به عنوان افرادی که همواره دیندار بوده اند، حضور داشته که با ورود اسلام با محتوایی تازه به طور گسترده در فرهنگ ایرانی، حفظ شده است. در اسلام، بینش و تفکر شیعی و رای این عالم وسیع و شگفت آور صورت های قدسی متعدد، یک حق یگانه را می بیند (نصر، ۱۳۸۶، ۲۹). در این بینش انسان هبوط کرده در جستجوی معنا و بازگشت به خلوص اولیه خود می باشد. زیارت تجلیات امر قدسی، انسان کامل و امام به نوعی اتصال و نزدیکی به مبدا و منشاء نور است. همان طور که در آیین مقدس زیارت خانه خدا در مکه، زایران مسلمان هفت بار به دور کعبه به صورت چپ گرد در جهت خلاف خدنگ زمان، طواف می کنند. ژرف ترین معنای این جنبه آیین حج، همانا از میان بردن آثار هبوط انسان و پیوند دادن دوباره وی به آن حالت بهشتی است که به برکت آن بر نقصان ها و گناهانش غلبه کند و حالت خلوص اولیه اش را باز یابد (نصر، ۱۳۸۶، ۳۵۴). رهیافت ها و مکاتب گوناگون در حوزه اندیشه و تفکر انسانی، که نگاهی به دین داشته و دارند، بسته به اینکه چه درک و دریافتی از دین و مفهوم قدسی دارند؛ در باب نمودهای دینی از جمله زیارت، به انحاء گوناگون سخن گفته و با شیوه ها و روش های گوناگون به بررسی نمودهای دینی، پرداخته اند. در اندیشه و تفکر اسلامی، دین به عنوان یک پدیده تکوینی و با منشاء وحی به عنوان امری که

توسط پیامبران از جانب خداوند برای بشر نازل شده است، مورد بحث قرار می‌گیرد. در این اندیشه امر قدسی، خداوند و تجلیات گوناگون اوست که با عقل قابل بررسی و اثبات است. اما رهیافت‌ها و مکاتب نظری دیگر در حوزه جامعه‌شناسی و دین پژوهی، اغلب با خارج کردن دین و نمودهای دینی از ساحت عقلانی به گونه دیگر به زیارت می‌پردازند؛ که در چهارچوب مفهومی به این رهیافت‌ها اشاره خواهد شد.

بینش شیعی در اندیشه ایرانی بسیار تاثیرگذار بوده و به طور گسترده به هنر و ادبیات ایرانی راه یافته است. این بینش در شعر شاعران فارسی زبان و در اندیشه متفکران ایرانی متجلی شده است و هنرمندان ایرانی با درک و باور این تفکر و آشنایی با معماری اسلامی به خلق شاهکارهایی در هنر ایرانی و اسلامی، نایل شده‌اند. می‌توان گفت مفهوم زیارت امام به جزیی از فرهنگ ایرانی بدل شده که با ورود امام رضا(ع) به ایران و به شهادت رسیدن و به خاک سپاری ایشان در مشهد، عمق و غنای بیشتر و شکل مانوس تری به خود گرفته است.

به وجود آمدن مفاهیم، نمادها، کنش‌های خاص، آداب و رسوم فرهنگی و قومی پیرامون زیارت امام رضا(ع) در بین مردم، هجوم گسترده سفر به مشهد و حضور افراد در حرم امام رضا(ع) و نیز برنامه ریزی‌ها در سطح کلان اجتماعی در مورد زیارت امام رضا(ع)، نشانی بر مورد اقبال قرار گرفتن زیارت ایشان و حضور مفهوم زیارت در زندگی ایرانیان است.

در بررسی زیارت، چهار بعد قابل شناسایی است. آداب و مناسک که مربوط به نحوه انجام زیارت است (وجه عملی)، اعتقاداتی که در پس این اعمال نهفته است (وجه اعتقادی)، شرایط جامعه و درک فرد (زایر) از این کنش.

آداب و مناسک یا وجه عملی زیارت، بر مبنای وجه اعتقادی، سازمان می‌یابد. وجه اعتقادی، مربوط می‌شود به اعتقادات، مبانی فلسفی و فکری در سنت دینی و نیز تفکرات فرهنگی، قومی و اجتماعی، که در هر دوره‌ای حول پدیده زیارت شکل گرفته و می‌گیرد، اعتقاداتی که بیشتر عرفی و قومی هستند و مشخصاً در متون دینی به آنها اشاره نشده است. مانند این تفکر که زن نازا نذر می‌کند در صورت بچه دار شدن به مقدار وزن موی سر بچه در مثلاً دو سالگی، طلا به امام رضا(ع) تقدیم کند. بر اساس همین تفکر گاهی در ضریح امام رضا(ع) موی سر و حتی بند ناف نوزاد انداخته می‌شود که موارد آن اندک نیستند.

شرایط جامعه به لحاظ اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی نیز در شکل گیری پدیده زیارت موثر است. در واقع سفرهای زیارتی کوتاه و یا طولانی مدت، که آمیخته با تجربیات و روابط و مناسکی بوده و هست، در ارتباط با شرایط جامعه به لحاظ فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ابعاد و اشکال مختلفی به خود دیده است.

از کتب تاریخی و سفرنامه ها چنین برمی آید که توجه و اقبال و یا بی توجهی حکام نسبت به تفکر شیعه، احترام به امامان شیعه و وضعیت شیعیان در هر دوره ای عاملی مهم در جریان زیارت امام محسوب می شده است.

در طول دوازده قرن که از تاریخ بنای حرم می گذرد، اتفاقات و جریانات مختلفی پیرامون حرم امام و زیارت ایشان شکل گرفته و به وقوع پیوسته است. از ساخت و ساز بنا و معماری و تزیینات و کاشی کاری و تهذیب و معرق و گچ کاری ها گرفته تا اتفاقات سیاسی مانند غارت و تخریب حرم توسط ازبکان و به توپ بستن گنبد توسط روس ها تا حوادث طبیعی مانند زلزله شدید سال ۱۰۸۴ هجری (عالم زاده، ۱۳۸۷، ۴۸).

در حال حاضر این مجموعه تاریخی-فرهنگی با شرایط جدیدی در حال گسترش و ساخت و ساز است. پیشرفت های فناورانه و خدمات رفاهی بر نحوه انجام این سفرها تاثیر مستقیم داشته است. سفرهای زیارتی که در گذشته با مشقات فراوان با شتر یا اسب و الاغ و در قالب کاروان ها با افرادی بلد راه، مدت ها به طول می انجامید؛ در حال حاضر با اتومبیل، قطار و هواپیما به لحاظ زمانی و امنیتی بسیار کوتاه تر و امن تر شده است. این گونه تغییرات سبب ایجاد تغییراتی در شکل و نحوه رفتن به سفر زیارتی و به بیان دیگر تغییر در برخی آداب شده است. به عنوان مثال رسم حلیت طلبیدن در گذشته به سبب سختی سفر و احتمال بازگشت ناپذیری، با شکوه و جدیت بیشتری انجام می گرفته است.

در حال حاضر شکل های جدیدی از زیارت به وجود آمده اند. در واقع پیشرفت های فناورانه در زمینه های مختلف انواع جدیدی از سفرهای زیارتی و کنش های زیارتی را به وجود آورده اند. اشکال جدیدی مانند تورسیم مذهبی، زیارت از طریق اینترنت و... تحولاتی نیز در شکل بناهای مذهبی به وجود آمده است که اضافه شدن بخش هایی مثل مراکز آموزشی در این بناها از جمله این تغییرات است. همچنین استفاده از معماری مدرن، وسایل خدماتی مدرن نیز در مکان های زیارتی به

چشم می‌خورند. در کنار این تحولات یا در واقع همراه و توأم با این تغییرات، فضاهای فکری جدید نمایان شده‌اند، در مواردی می‌توان گفت فضاهای جدید اندیشه و تفکر، در ایجاد تغییرات سایر حوزه‌ها موثر بوده‌اند. رشد فردگرایی، اهمیت فراغت، عمومی شدن فراغت، بحث‌های جدید در زمینه دینداری، جامعه‌شناسی دین و... که تحت عنوان بسیار کلی شرایط فرهنگی جامعه به آنها اشاره می‌شود، همه و همه در بررسی کنش و پدیده زیارت در حال حاضر، حایز اهمیت هستند.

شرایط جامعه به لحاظ سیاسی و برنامه ریزی‌های دولت در زمینه زیارت، نیز می‌تواند عامل مهمی به شمار آید. قیمت بلیط هواپیما، قطار و یا ایجاد فضاهای اسکان برای زائران در شهر مقصد، سیاست و سرمایه‌گذاری در ایجاد توریسم مذهبی و تبلیغات جهت جذب توریست، مانند احداث مکان‌های تفریحی-توریستی مثل رستوران‌های زنجیره‌ای پدیده شاندیز، سرزمین موج‌های آبی، گسترش فزاینده مراکز خرید مثل برج آلتون، خانه خورشید و... از نمونه‌های این مساله است؛ که به تغییر چهره شهری نیز منجر شده‌اند. به نظر می‌رسد زائر یا کنشگر تحت تاثیر این ابعاد با توجه به ویژگی‌های فردی و شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی خود به زیارت می‌پردازد.

بنابراین می‌توان گفت مجموع این ابعاد در کنار ویژگی‌ها و شرایط فردی زائر؛ از قبیل تاریخچه زندگی، تحصیلات، شغل، سن و جنس، منابع تغذیه فکری فرد و جهان بینی وی یا به بیانی دیگر شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بینش سیاسی فرد و نیز برخی جزئیات مانند اینکه در چه زمانی، با چه وسیله‌ای، با چه کسانی، چه مدت و چرا و چگونه به زیارت پرداخته است؟ در شکل گرفتن بینش و درک وی از زیارت و نهایتاً نحوه زیارت وی، موثر هستند.

زیارت امام رضا(ع) برای هر یک از زائران با تفاوت‌هایی که در موارد مذکور با یکدیگر دارند، تجربه‌ای خاص است که بررسی این تجربه، با هدف شناخت زیارت فرد ایرانی، مد نظر تحقیق حاضر است.

بنابراین، در میان ابعاد چهارگانه زیارت، بعد درک زائر از کنش زیارت، محور توجه و تمرکز این تحقیق است. به این سبب که به زعم نگارنده به شیوه‌ای استقرایی از بررسی کنش با محوریت کنشگر، می‌توان به مفهوم پردازی و ارایه نظریه حول یک موضوع دست یافت.

۱-۲- هدف تحقیق

هدف از انجام تحقیق حاضر، فهم کنش زیارت از منظر زایر از طریق معناکاوی کنش زیارت امام رضا(ع) از سوی زایران مسلمان شیعه ایرانی است. بررسی زیارت به عنوان یکی از سر فصل های مهم در جامعه شناسی دین، از نگاه و منظر کنشگر با هدف تفهم زایر و نیز با در نظر گرفتن مبانی و اصول این کنش، راهی است برای درک و شناخت بهتر از جامعه و کنشگران ایرانی؛ همچنین تحلیل و نظریه پردازی در این حوزه.

از سویی شناخت کنش زیارت فرد ایرانی در جهت شناخت فرهنگ دینی ایرانیان و آشنا شدن با نحوه انجام مناسک ایرانیان به عنوان بخشی از دینداری، گامی مفید و موثر است. امید است این تحقیق با عمیق شدن در کنش زایران و تفهم کنشگران، در جهت درک معانی و مفهوم پردازی پیرامون زیارت، به عنوان یک نمود دینی، و آرایه نظریات و تحلیل های بعدی در حوزه جامعه شناسی دین، گامی موثر برداشته باشد.

۱-۳- ضرورت تحقیق

انجام این تحقیق از آن جهت اهمیت دارد که مطالعات انجام شده قبلی، غالباً با روش های کمی و بر اساس مقولات و الگوهای رایج جامعه شناسی دین صورت گرفته و بر وجوه ظاهری و اثباتی زیارت تمرکز داشته اند. در این حوزه، حضور مطالعاتی با روش مبنایی و دیدی ژرفانگر؛ که به فرهنگ بومی دینی و مفاهیم نظری اسلام شیعی، نظر داشته و در پی آرایه تحلیلی از کنش دینی باشند، خالی می نماید؛ که تحقیق حاضر تلاشی در این راستاست.

با توجه به این که کنش زیارت، حضور گسترده در زندگی ایرانیان داشته و دارد و می توان گفت به جزیی از فرهنگ ایرانی تبدیل شده است؛ حاصل و نتیجه مطالعه مبنایی این کنش از منظر زایر ایرانی؛ با نظر داشتن فرهنگ بومی دینی و مفاهیم نظری اسلام شیعی؛ یعنی آن دسته بعد اعتقادی و نظری ای که این کنش را در ایران به صورت مستقیم و غیر مستقیم سمت و سو می دهد؛ شناخت پدیده زیارت و کنش زیارت فرد ایرانی است که به نوعی شناخت بخشی از فرهنگ دینی به نحو بومی است. پرداختن به موضوع زیارت و کنش زیارت به طور عمیق و با محوریت قرار دادن زایران، دارای ارزش هایی به لحاظ جامعه شناختی است. این گونه مطالعات، گامی است در جهت توانایی

تحلیل جامعه؛ که اتفاقاً حضور چنین نگاهی در حوزه جامعه شناسی دین در ایران، خالی و ضروری می‌نماید.

شیوه نظریه‌مبنایی امکان خرد کردن یک کنش به مقولات متعدد و مشخص شدن مفاهیم، پیرامون موضوع مورد بررسی را فراهم می‌کند. با برقراری ارتباط بین این مقولات می‌توان به الگوهای نظری و ارایه سنخ‌شناسی حول موضوع دست یافت. دستیابی به مقولات، مفاهیم و سنخ‌شناسی پیرامون موضوع، گام ابتدایی، اصلی و کلیدی در ارایه تحلیل و نظریه‌پردازی در جامعه‌شناسی است. آنچه به عنوان جامعه‌شناسی بومی مطرح است به مطالعات مبنایی و بومی از این دست نیازمند است.

۱-۴- بیان سوال اصلی تحقیق

سوال اصلی که پیش روی نگارنده بوده این است که؛ درک زایران از کنش زیارت چگونه است؟ و یا به عبارتی زایر چه طور این کنش را فهم می‌کند؟ و چگونه کنش خود را معنا می‌کند؟

۱-۵- پیشینه تحقیق

آنچه از مطالعه و بررسی متون پیرامون موضوع زیارت برمی‌آید؛ این است که نحوه نگرش اندیشمندان به دین، مطالعات آن‌ها را در مورد نموده‌های دینی از جمله زیارت، جهت می‌دهد. حوزه‌های مطالعاتی گوناگون بر همین اساس، به بررسی ابعاد گوناگون زیارت پرداخته‌اند. در این بخش با در نظر گرفتن بینش نویسندگان و الگوی ابعاد چهارگانه زیارت؛ بعد اعتقادی و عملی جنبه‌های اعتقادات دینی و قومی و فرهنگی، شرایط جامعه و بینش فرد، به بررسی حوزه‌های گوناگون مطالعاتی، می‌پردازم.

۱ - حوزه مطالعه ادیان و عرفان، الهیات و معارف اسلامی؛ که یکی از مهمترین بخش‌ها در زمینه مطالعه پیرامون زیارت است. مطالعات در این حوزه با بینش اسلامی به بعد نظری و عملی از جنبه اعتقادات دینی و مذهبی می‌پردازند. با نگاهی الهیاتی، زیارت و آداب زیارت را مورد مطالعه قرار می‌دهند. در آثار این حوزه مطالعاتی، بر جنبه اعتقادات مذهبی بیش از جنبه‌های قومی و فرهنگی تاکید شده است و به شرح حال نویسی امامزادگان، پیگری شجره‌نامه آن‌ها و نیز بررسی آداب زیارت؛ با تاکید بر زیارت‌نامه‌ها و آداب مذهبی، بیش از رسوم اجتماعی و عرفی، پرداخته‌اند. در این حوزه آثاری نیز با محوریت اثرات تربیتی زیارت و نیز مبانی فقهی زیارت وجود دارند. بخشی از

- تحقیقات در این حوزه با بررسی نقش و جایگاه زیارت در منابع اسلامی؛ در صدد دفاع از بینش شیعی در باب مفهوم زیارت، در مقابل جریان‌هایی از قبیل وهابیت است.
- بررسی و نقد احکام فقهی مزارها در مذاهب خمس‌ه اسلامی، ابوالفضل معینی‌زاده، ۱۳۸۴، کارشناسی ارشد، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد.
- پژوهش مبانی فقهی زیارت و توسل، مرضیه ابوالحسنی نیارکی، ۱۳۸۷، کارشناسی ارشد، فقه و مبانی حقوق، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران.
- آثار تربیتی زیارت، صدیقه یگانه، ۱۳۷۰، کارشناسی ارشد، تعلیم و تربیت اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- فرآیند تحولات مراسم و مواسم شیعه امامیه در شرق عالم اسلامی از آغاز تا قرن دهم هجری، حسین پور احمدی، رساله دکتری تاریخ، گرایش تاریخ اسلام، دانشگاه تربیت مدرس.
- زیارت امام رضا(ع) از دیدگاه فرقتین، محمد علی برهانی شهرستانی، نشریه سفیر، قم، سال چهارم، ۱۳۸۹، شماره ۱۶.
- بررسی زیارتگاه‌ها و اماکن مذهبی استان گلستان، گرگان و گنبد، شعبان کاغذلو، ۱۳۸۴، کارشناسی ارشد، رشته ادیان و عرفان، دانشکده الهیات ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- زیارتگاه‌ها و آداب زیارت در یزد، محمد رضا دهقانی اشکذری، ۱۳۸۱، کارشناسی ارشد، رشته ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران.
- زیارت‌ها و آداب زیارت در تهران و بحثی پیرامون چشمه و درخت، اکرم ارحج، ۱۳۷۰، کارشناسی ارشد رشته ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران.
- زیارتگاه‌ها و آداب زیارت در استان کرمانشاه، داریوش توکلی هرسینی، ۱۳۷۳، کارشناسی ارشد، رشته ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران.
- زیارتگاه‌ها و آداب زیارت در استان گیلان، زهرا پور قاسمی، ۱۳۷۸، کارشناسی ارشد، ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران.

در این حیطه مطالعاتی، برخی آثار به بررسی زیارت از دید مبانی فقهی پرداخته اند. مانند: پژوهش مبانی فقهی زیارت و توسل، مرضیه ابوالحسنی نیارکی. در این کار به بررسی فقهی زیارت و توسل پرداخته شده است؛ سعی در دفاع از اصل توسل و زیارت به امامان بعد از ممات آنها از دید شیعه در برابر سایر فرق اسلامی دارد. توسل و زیارت را در منابع اسلامی جستجو کرده؛ آیات و روایات مربوط را بررسی کرده است. از دیدگاه قرآن، حدیث، اجماع و عقل، این دو مفهوم را واکاوی کرده است.

در همین حوزه، برخی آثار به اثرات تربیتی زیارت پرداخته اند. مانند: آثار تربیتی زیارت، صدیقه یگانه. در این گونه تحقیقات علاوه بر نگاهی تاریخی به پدیده زیارت در ادیان مختلف؛ به طور خاص به زیارت در اسلام و ابعاد و آثار آن توجه می‌شود.

برخی از آثار در این حوزه به مطالعه زیارت در فرقی خاص مانند شیعه امامیه پرداخته اند. در این مورد می‌توان از کار حسین پور احمدی، رساله دکتری تاریخ، گرایش تاریخ اسلام، با نام فرآیند تحولات مراسم و مواسم شیعه امامیه در شرق عالم اسلامی از آغاز تا قرن دهم هجری، یاد کرد. مطالعاتی که در این حوزه صورت گرفته، بسیار متعدد است. این مطالعات از این حیث که به مطالعه زیارت در فرهنگ اسلامی پرداخته اند و مبانی نظری زیارت را روشن می‌کنند؛ دارای ارزش هستند. کنش زیارت در مذاهب مختلف دارای عمومیت است. با وجود شباهت‌ها و اهداف باطنی مشترک به خصوص در میان ادیان توحیدی؛ درک زایران از این کنش، با توجه به اصول، بینش و فلسفه عبادات، همچنین نحوه اجرای آیین‌ها، ممکن است متفاوت باشد. بنابراین برای هر گونه بررسی و مطالعه در باب زیارت، درک و فهم این کنش در متن و جایگاه اصلی خود، ضرورتی گریز ناپذیر است. با دارا بودن شناخت از زیارت و مبانی نظری آن در تفکر و جایگاه اصلی خود، بهتر و دقیق تر می‌توان به بررسی موضوعات پیرامون زیارت پرداخت. آثار این حوزه مطالعاتی، به همین جهت برای تحقیق حاضر، بسیار راهگشا و مفید واقع شده اند.

۲ - تحقیقاتی در زمینه انسان شناسی که درباره آداب و مناسک زیارت، سمبل‌ها و علائم مقدس در زیارتگاه‌ها صورت گرفته است؛ که به روابط درونی در این مکان‌ها نیز پرداخته اند. این حوزه به بعد نظری و عملی زیارت از جنبه عقاید قومی و فرهنگی می‌پردازد. مطالعات این حوزه نگاهی اسطوره شناسانه و تاریخی به دین دارند؛ بیشتر به جنبه فرهنگی دین و نمودهای دینی توجه می‌کنند.

این آثار اغلب به توصیف عقاید و مناسک جوامع ابتدایی می‌پردازند. در این حوزه از تحقیقات به ذکر چند نمونه می‌پردازم:

- مطالعه زیارتگاه‌های شهرستان کاشمر، سعید روحانی، ۱۳۷۵، کارشناسی ارشد، مردم‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. این کار سعی در روشن نمودن بخشی از هویت فرهنگی منطقه با تکیه بر آموخته‌ها و نظریه‌ها و روش‌های مردم‌شناسی دارد. با روش توصیف و منوگرافی در پی شناساندن هویت فرهنگی جامعه مورد نظر خویش است. معتقد است که با بررسی عقاید و باورها و مناسک دینی و مذهبی می‌توان بخش اعظمی از هویت جوامع را باز شناخت. بنابراین به بررسی زیارتگاه‌ها و آداب و مناسک و عقاید مردم پیرامون زیارت پرداخته است. ضمن ذکر زیارتگاه‌های کاشمر و آداب و مناسک و عقاید پیرامون زیارتگاه‌ها، به موضوعاتی چون روزهای ویژه از زیارتگاه‌ها، موقوفات و ندورات و مراسم پیرامون آنها و نیز شکل‌گیری روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مانند شکل‌گیری بازارها، شمایل‌گردانی، تکدی‌گری، معرکه‌گیری، رویارویی اقوام، قبرستان‌های مجاور، پرداخته است. در این بررسی‌ها و پرداختن به این موضوعات در پی آرایه‌شناختی از هویت فرهنگی منطقه بوده است.

در این حوزه می‌توان از کارهای دیگری نیز یاد کرد؛ که کمابیش با همین هدف و روش به مطالعه پرداخته‌اند.

- باورها و کنش‌ها در یک فضای قدسی (امامزاده صالح)، رباب صادقی نژاد، ۱۳۸۵، کارشناسی در رشته انسانی‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.

- آداب زیارت در ادیان مختلف، مسیحا امامی رضوی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.

- تفسیر معناشناختی زیارت امامزاده در عقاید مردم (مطالعه موردی امامزاده عینعلیوز زینعلی) هلیا بهرامی ۱۳۸۶، مردم‌شناسی، دانشگاه تهران.

- گذری بر فرهنگ زیارت، بررسی ویژگیهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی زایران، نسرین

جهانی، ۱۳۷۶، کارشناسی، رشته مردم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

- حج فقرا، مروری بر آداب سفر زیارتی امام رضا(ع) از منظر فرهنگ مردم، حسینعلی رحمتی،

نشریه فرهنگ مردم ایران، تهران، ۱۳۸۶، شماره ۱۱.

- طواف عرش در ارض طوس، محمد مهدی میرباقری، نشریه فرهنگ عمومی، تهران، ۱۳۹۰،